

rumu'nun Kilisli Rifat'tan hazırlamasını istediği bu tıbbî risâlenin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshası (Fâtih, nr. 3625) esas alınarak diğer on sekiz nüsha üzerinden tenkitli neşri ve zengin notlarla Türkçe'ye tercümesidir. Kilisli Rifat, metnin hatasız olması için İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*' ve *el-Kânûn*'u ile Fahreddin er-Râzî'nin eserlerine de müracaat etmiştir. 3. *Hindiba Risâlesi* (İstanbul 1937). Bu tıbbî bitki hakkında İbn Sînâ'nın kaleme aldığı Arapça risâlenin metni ve Kilisli Rifat'ın tercümesidir. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nce gerçekleştirilen yayımın başında Ahmet Süheyl Ünver'in eseri değerlendiren önsözü vardır. 4. *Gülîstan* (İstanbul 1941). Şeyh Sa'dî'nin eserinin Türkçe'de yapılmış tercümelerinin en çok tutulandır. Baş tarafında Ali Nihad Tarlan'ın Şeyh Sa'dî hakkındaki yazısı ile Kilisli Rifat'ın Türk edebiyatındaki *Gülîstan* tercümelerine dair açıklamaları yer almaktadır. 5. *Bostan* (İstanbul 1942). Türkçe'de çeşitli şerhleri meydana getirilmiş olmasına mukabil tam bir tercümesi bulunmayan Şeyh Sa'dî'nin *Bostân*'ın bütünüyle ilk tercümesidir. Kilisli Rifat bunların dışında *Bahâristân*, *Nigâristân*, *Vâmık u Azrâ* ile Muhammed b. Abdülcebâr el-Utbî'nin Gazneli Mahmud ve Karahanlılar'ın siyasi tarihi için birinci elden kaynak olan *Târîh-i Yemînî*'sini ve Kutbüddin el-Mekki'nin, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde İstanbul'a yaptığı ziyareti anlatan *el-Fevâ'idü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medîne ve'r-Rûmiyye* adlı seyahatnâmesinin Türkiye ile ilgili kısmını tercüme etmiştir. Bu sonuncusundan bazı parçalar *Anılar ve İnsanlar*'da yer alır (s. 18-25).

Makaleler. Kilisli Rifat ayrıca ilim ve meslek dergileriyle bazı günlük gazetelere makaleler yazmış, bir kısım hâtıralarını ise "Bildiklerim" başlığı altında gazetede yayımlamıştır. Bunlardan, *Dîvânü lugâti't-Türk*'ün Ali Emîri Efendi tarafından nasıl elde edildiğini ve âdeta devlet çapında bir benimsenişle basılış macerasını anlatan tefrika yazısı (*Yeni Sabah*, 30 Eylül 1945; 4, 7, 11, 14, 18 Ekim 1945) geniş ilgi görmüş, çeşitli eserlere hemen hemen bütünüyle aktarılmış ve Kilis Kültür Derneği tarafından kitap halinde bastırılmıştır (*Bir Kitabın Hikâyesi- Divânü Lûgâti't-Türk*, Ankara 2000). Kilisli Rifat'ın *Yeni Sabah* gazetesinde çıkan hâtıraları, *Dîvânü lugâti't-Türk*'e dair olanla birlikte yine aynı dernek tarafından kitaplaştırılmıştır (*Anılar ve İnsanlar*, Ankara 1997). Yaşının ilerlemiş olduğu bir çağda

kaleme alınan bu yazılardaki tarih ve yıl kayıtları yanlış hatırlamalara dayandığından ihtiyatla kullanılmalıdır. *Dîvânü lugâti't-Türk* konusunda söylediklerinin Kâşgarlı Mahmud ve eseriyle ilgili literatürde mutlak bir senet gibi tek taraflı bir kabul benimsenmiş olmasına mukabil esas aynı olmakla beraber bu konuda bizzat Ali Emîri Efendi'nin beyanları muhtelif noktalarda ondan ayrılmaktadır. Kilisli Rifat'ın, eserin basılmasına Ali Emîri Efendi'nin nasıl razı edildiğine dair söylediklerinin olduğu gibi kabul edilmesinin kronolojik yönden çok yaygın bir anakronizm yol açmaktadır. Araştırma yazıları *Türk Yurdu* ve *Türkiyat Mecmuası*'nda çıkan Kilisli Rifat dil, halk edebiyatı ve kültür konularındaki makalelerini de *İkdam* gazetesine yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Sultan Veled ile Muasır İki Türk Şairi" (*TY*, V/25 [1927], s. 64-68); "Süheyl ü Nevbahâr" (*TM*, II [1928], s. 401-409); "Dîvânü Lûgâti't-Türk'ün Başındaki Makale" (*a.g.e.*, VI [1939], s. 355-358); "Dîvânü Lûgâti't-Türk'ün Telif Tarihi" (*a.g.e.*, VI [1939], s. 358-360); "İstanbul Kütüphanelerindeki Bâznâmeler" (*a.g.e.*, VII-VIII/2 [1945], s. 169-182). *İkdam*'daki makalelerinden bazılarının başlıkları da şöyledir: "Türkçe'nin Nahvi", "Millî Şiirler- Mora Destanı", "Dârümuallimât-ı Âliye'de Arabî, Fârisî Lâzım mı?", "Sultan Mahmûd-ı Gaznevî Şair midir?", "İbn Mühenna Lugati", "Acaba Değişmedik Yer mi Kaldı?", "Lutfi Paşa ve Tarihi", "Sivas Hâkimi Kadı Burhaneddin'in Âsârı", "Türkler'de Yurd Sevgisi", "Emîr Nevrûz Bey", "Yurd Türküleri", "Budun Türküsü", "İki Eser (Tuhfe-i Alâiyye ve Ahmedî Divanı)". Bu makalelerin bazılarında yeri geldikçe hâtıralarını da nakleden Kilisli Rifat'ın, hocası Selim Sabit hakkında yazdığı uzun bir yazısı, Türkiye Maarif tarihindeki müstesna mevkiine mukabil fikir ve hizmetleri az bilinen bu şahsiyete dair önemli bilgiler vermektedir ("Mekteb Hâtıraları: Eski Dârümuallimîn'de Hocam Selim Sâbit Efendi Merhum", *Muallimler Mecmuası*, nr. 30, Nisan 1925, s. 1338-1358).

"Kilisli M. Rifat" imzasıyla basında sık sık yazıları çıktıktan başka *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nin ilk altı ciltlik yayımına katılmış, ayrıca eserin bazı yönlerden değerlendirmesini yapan makaleler de kaleme almış olan hemşehrîsi ve adaşı Kilisli Rifat'la karıştırmamak için kendisi isminin başında daima "muallim" unvanını kullanmıştır. Doktor olan daha sonra Kardam, kendisi ise Bilge soyadını almıştır.

## BİBLİYOGRAFYA :

(Şahsiyeti, ilmî ve fikrî faaliyeti üzerinde yerli ve derli toplu bir araştırma ortaya konulmamış, hakkında yazılanlar birkaç makale ile çerçevesi dar bazı ansiklopedi maddelerinden öteye gitmemiş bulunan Kilisli Rifat'a dair burada verilen bilgiler, doğrudan doğruya kendisinin eser ve yazıları ile zamanının basını ve ilim çevresinden elde edilmiştir. Yeni hiçbir bilgi getirmeyen, eksik ve yanlış mevcudu tekrarlayan birtakım ansiklopedi maddelerinin zikrine ise gerek görülmemiştir.) Gövsa, "Rifat (Kilisli Muallim)", *Meşhur Adamlar*, İstanbul 1936, IV, 1359-1360; a.m.f., *Türk Meşhurları* (1948), s. 73; Osman Nuri Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937, s. 567, 569-575; Murat Uraz, *Türk Edip ve Şairleri*, İstanbul 1940, III, 44-45; [Reşat Ekrem Koçu], "Bilge, Rifat", *İst.A*, 1961, V, 2774; İrfan Tazebay, *Kilisli Muallim Rifat Bilge* (mezuniyet tezi, 1964), *Türkiyat Enstitüsü Ktp.*, nr. T. 612 (bu çalışma, Kilisli Rifat'ın kendi el yazısı ile tanzim ettiği 1339 [1923] tarihli hal tercümesiyle ailesinden öğrenilmiş bilgilere yer vermesi bakımından öbür yazılara nisbetle daha önemlidir); A[gop] D[ilaçar], "Ölümü Dolayısıyla: Rifat Bilge (1876-1953)", *TDL*, II/19 (1953), s. 442-443 (aynı yazı için bk. a.m.f., *Dilçilere Saygı*, Ankara 1966, s. 99-101); "Bilge, Rifat (Kilisli Muallim)", *TA*, 1968, VI, 385; Fevziye Abdullah Tansel, "Kilisli Ahmed Rifat Bilge'nin Folklor Çalışmaları ve Mora Destanı", *HK*, I (1984), s. 119-128; Kilisli Muallim Rifat Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, Ankara 1997, tür.yer.



ÖMER FARUK AKÜN

## KİLİTBAHİR KALESİ

Çanakkale Boğazı'nın Rumeli yakasında İstanbul'un fethinden sonra yapılmış kale.

Bugün Kilitbahir adıyla anılan kale Çanakkale Boğazı'nın Rumeli yakasında deniz geçişini kontrol altında tutmak üzere Kal'a-i Sultâniyye'nin karşısında Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi, İstanbul'un fethinden hemen sonra yapıldığı tahmin edilen kalenin fetihten önce 856'da (1452) inşa edildiğini belirtir. Dönemin tarihçilerinden Tursun Bey, İstanbul'un fethinin ardından boğazın en dar yerinde Eceovası denilen mevkide karşılıklı iki kale yapıldığını, birine Kilidü'l-bahr, diğerine Sultâniyye adının verildiğini ve bu kalelere toplar konulduğunu yazar. Kritovulos ise (Kiritoboulos) 867 (1463) yılı olaylarından bahsederken Gelibolu ve Bolayır valisi ve donanma kumandanı Yâkub Bey'in bu kalelerin inşasıyla görevlendirildiğini, 869 (1464-65) yılı olaylarını anlatırken de inşaatın tamamlanmış olduğunu belirtir.

XVI. yüzyıl başlarında Pîrî Reis eserinde, Marmara'dan çıkan gemilerin boğaz-

dan geçiş iznini Rumeli tarafındaki kale-  
den aldıkları için buradaki kaleye Bahr-i  
Kilid dendiğini, fakat çok akıntılı ve derin  
olduğundan kalenin önünde büyük ge-  
milerin demir atmasının mümkün bulun-  
madığını belirterek her iki kalenin de ba-  
sit krokilerini ve durumlarını gösteren bir  
harita çizmiştir.

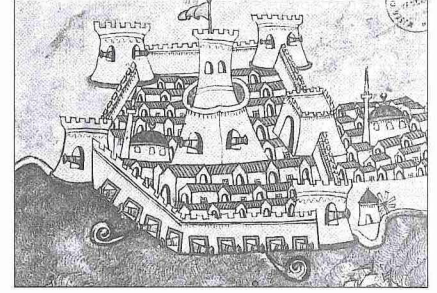
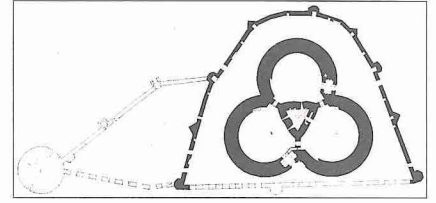
Kilitbahir Kalesi'nin Kanûnî Sultan Sü-  
leyman döneminde tamir edilerek geniş-  
letildiği, bu sırada yapılmış olan kulenin  
kapısı üstüne yerleştirilen iki satır halin-  
deki iki beyitli ve 948 (1541) tarihli kitâ-  
beden anlaşılmaktadır. 1311 (1893-94)  
tarihli ikinci bir kitâbe çevre duvarının  
kapısı üzerindedir. Ayverdi, ayrıca yerde  
bulduğu üçüncü bir kitâbenin tarihini  
898 (1493) olarak tesbit ederek bunun  
bir çeşmeye ait olabileceğini ileri sürer.

Evliya Çelebi, 1069'da (1659) gördüğü  
Kilitbahir Kalesi'nin içinde kiremit örtülü  
evlerden oluşan bir mahalle ile Hünkâr  
Camii adını verdiği bir camiden bahset-  
mektedir. Ayrıca burada buğday ambar-  
ları ve cephanelik olduğunu söylediğinden  
sonra han, hamam, çarşısının bulunma-  
dığını, kıyıya Mora yarımadasındaki Mo-  
don ve Koron kalelerinden getirilmiş top-  
ların yerleştirildiğini, Kanûnî devrine ait  
daha başka topların da mevzilendiğini  
bildirir. Ona göre bu toplardan bir tanesi  
padişah baştardesi geçerken onu selâm-  
lamak üzere ateşlendiğinde patlayarak  
hisar içindeki evlerin bazılarını tahrip et-  
miştir. Kalenin deniz kıyısında altmış iki  
top, içeride ise kırk top bulunmaktadır.  
İlki Fransız Jerome Mourand olmak üzere  
İstanbul'a deniz yoluyla gelen veya bu-  
radan deniz yoluyla ayrılan yabancı sey-  
yahların seyahatnâmelerinde bu kalelerden  
az veya çok bahsedilmekte ve bazıların-  
da da gravürlerine rastlanmaktadır.

Kale iki bölümden oluşmuştur. Bunlar-  
dan yüksek ve gösterişli bir mimarisi olan

iç kale askerî mimaride başka bir benze-  
rine rastlanmayan bir şekilde üç yapraklı  
yonca biçimindedir. Bunun etrafında da-  
ha alçak bir duvar halinde ikinci tahkimat  
bulunmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman  
devrinde yapılan ilâve ile bu duvar güneye  
doğru uzatılmış, ucunda yuvarlak bir ku-  
le yapılmıştır. Kalenin uzunluğu 220 m.,  
eni ise 120 metredir. Sahildeki bazı du-  
varlar yıkılmış durumdadır. Kalenin dışın-  
da kara tarafında yaklaşık 10 m. genişli-  
ğinde duvarları şevli bir hendeğin varlığı  
bilinir. Biri deniz tarafında olmakla be-  
raber evvelce üç kapısı olduğu tesbit edil-  
miştir. En uçtaki dış çapı 21 m. olan yu-  
varlak kule duvar tekniği bakımından  
çok itinalıdır. İçinde kubbeli bir mekân,  
önünde ise taş korkuluklu genişçe bir sa-  
hanlık bulunmaktadır. Bunun ve diğer  
kulelerin üstlerinde kurşun kaplı ahşap  
çatılı külâhların olduğu bilinmekteyse de  
XVIII. yüzyıldan itibaren bunlar ortadan  
kalkmıştır. Yonca planlı ana kulenin 18  
metreye kadar yükseldiği ölçülmüştür.  
Ana giriş deniz tarafından olup iki yan-  
dan rampalıdır. Üçlü yoncanın birleştiği  
yerde bir kule yükselir. Yonca yaprakları-  
nın her birinin içleri yuvarlak birer avlu  
halindedir. Bu yuvarlak avlulardan birinin  
ortasında yuvarlak diğer bir avlu bulun-  
maktadır. Orta kuledeki mazgallardan bu  
avlulara kolayca atış yapma imkânı var-  
dır. Ortadaki kule yoncanın üç yaprağının  
ortasında üçgen bir plana sahiptir. Her  
bir cephesi 20 m. kadar uzunlukta olan  
duvarları düz birer satır halinde olmayıp  
kavislidir. Yüksekliği yaklaşık 30 m. olan  
bu kulenin içinde her biri 4 m. kadar yük-  
seklikte yedi ahşap katın olduğu anlaşılmak-  
tadır. İç kale duvarlarında bazı tuğla  
süslemelere rastlanır.

Kilitbahir Kalesi'ne dair ilk inceleme H.  
Högg tarafından Dresden Teknik Üniversi-  
tesitesi'ne tez olarak takdim edilmiş ve



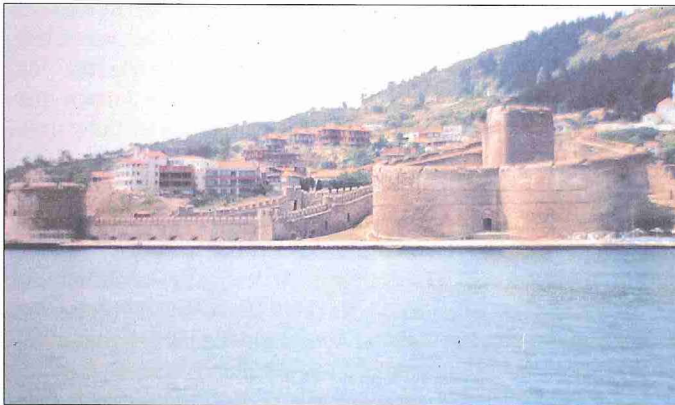
Kilitbahir Kalesi'nin planı ve gravürü (Semavi Eyice fotoğraf arşivi)

1932'de kitap olarak yayımlanmıştır. İsmail Utkular'ın hazırladığı tez ise 1953'te basılmıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi de bu konuda daha geniş bir çalışma yapmış ve yeni rölöve çizmiştir.

Kilitbahir Hisarı'nın iç kalesi, meçhul mimarının hârikulâde bir geometri bilgisine sahip olduğunu ve bunu büyük bir başarıyla uyguladığını gösterir. Denizden olduğu kadar karadan gelebilecek saldırılara dayanması düşünülmüş olan kalenin sonradan yapılan eklerle su seviyesinden gülle atabilecek toplarla güçlendirildiği de görülmektedir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 75; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âli-Osmân*, VII, 99-100; Kritovulos, *Târih-i Sultân Mehmed Hân-ı Sâni* (trc. Karolidi), İstanbul 1328, s. 166; Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Ali Haydar Alpagut – Fevzi Kurdoğlu), İstanbul 1935, s. 92 vd.; a.e. (nşr. Ertuğrul Zekâi Ökte v.dğr.), Ankara 1988, I, 205; W. Dilich, *Eigentliche kürze Beschreibung und Abriss der Stadt Constantinople*, Cassel 1606, VI, 808 (buradan bahseden seyyahların bir kısmının bibliyografyası burada vardır); Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 303; H. Högg, *Türkenburgen am Bosphorus und Hellespont*, Dresden 1932; İsmail Utkular, *Çanakkale Boğazı'nda Fatih Devri Osmanlı Kaleleri*, İstanbul 1953, s. 31-39; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi IV*, s. 790-804; Semavi Eyice, "Çanakkale Boğazı Kalelerinin XVI. Yüzyılda İtalya'da Basılmış Gravürleri", *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Ankara 1980, s. 257-275, rs. 3-14 (bilinen gravürlerin reproduksiyonları bu yazıda toplanmıştır).



Kilitbahir  
Kalesi –  
Çanakkale

